

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО–ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.101

Головченко О.М.,

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедру економіки і міжнародних економічних відносин

Міжнародного гуманітарного університету, м. Одеса

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛЕЙ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Тіньова економіка активно досліджувалася і досліджується сучасними економістами. Проте кожен з дослідників розглядає окремі періоди вивчення даного явища. Ми можемо виділити невелику кількість робіт, присвячених комплексному дослідженню динаміки підходів до проблеми тіньової економіки в історичному розрізі залежно від того, які потреби суспільства вона задовольняла в той або інший період і яким був її вплив на офіційну економіку. Однак, практично не існує періодизації еволюції парадигми тіньової економіки в економічних дослідженнях.

Проблемами тіньової економіки займалися такі відомі українські та зарубіжні вчені, як А.В. Базиліук, З. С. Варналій, О.В. Засянська, В.С. Коваленко, К.В. Котов, К.А. Матвійчук, Н. В. Нестерова, С. Д. Степанов, В.В. Удовенко, О.В. Черевко, О.В. Шарікова, В. Блейдс, В. Стін, А. Франк та ін.

Метою написання даної статті є аналіз і структурізація еволюції уявлень про тіньову економіку і, на підставі цього, визначення шляхів зниження рівня тіньової економіки в сучасній Україні.

Тіньова економіка – це економічна діяльність осіб, які ігнорують закони, встановлені державою, а такі особи перебувають у будь-якому суспільстві.

Першим науковим дослідженням, що привернуло інтерес наукової громадськості до проблеми тіньової економіки, на думку автора, слід вважати роботи Кеннета Едварда Боулдінга, які були опубліковані в 1944-1947 рр. Вони присвячені узагальненню наслідків регулювання цін на основні споживчі товари в роки Другої Світової війни [6, с. 213-218; 8, с. 133-134]. Їм була розроблена класична модель тіньового ринку (модель Боулдінга), що описує відхилення кривих попиту і пропозиції. Проте ці дослідження носили суто теоретичний характер і не одержали подальшого розвитку, оскільки багато учених вважали, що з ліквідацією військового регулювання зникне і сам об'єкт досліджень.

В період 1949-1959 рр. одержав розвиток правовий підхід до визначення поняття “тіньова економіка”. Один з представників американської кримінології Едвін Сатерленд висунув концепцію “злочинця в білому комірці” [26], відповідно до

якої багато “білих комірців” (підприємці, політики, лікарі і ін.) здійснюють протиправні дії, що заподіюють суспільству невимірний більший збиток, ніж звичайні злочинці. Сатерленд не тільки підкреслював небезпеку злочинів “білих комірців” в майновому плані, але і вважав, що такі злочини підривають засади суспільства. Ця концепція Сатерленда, розвинена їм надалі, поклала початок цілому напрямку в кримінології і нині вважається загальноприйнятою.

Було виділено п’ять основних видів економічної злочинності:

- 1) порушення правил конкуренції (комерційні хабарі, порушення антимонопольного законодавства, промислове шпигунство);
- 2) порушення прав споживачів (помилкова реклама, випуск недоброякісних товарів);
- 3) порушення прав найнятих робітників (порушення трудових контрактів, – норм техніки безпеки);
- 4) порушення прав акціонерів, кредиторів;
- 5) порушення прав держави.

Публікація статті Г. Беккера “Злочин і покарання: економічний підхід” [1] відкрила новий етап у вивченні тіньової економічної діяльності. До її публікації переважало переконання, що злочинці діють ірраціонально. Г. Беккер вперше запропонував виходити з того, що злочинці діють раціонально, вони прагнуть максимізувати свою вигоду при обмежених ресурсах. У своїй теорії він спробував застосувати економічні категорії витрат і прибутку до розуміння поведінки порушників закону” [1, с. 28-90].

Розвиток теорії злочинів і покарань знайшло віддзеркалення в роботах американських економістів Мілтона і Рози Фрідмен (1984 р.) [5], Манкурта Олсона (1995 р.) [3, с. 56] і ін.

Ці дослідження тіньової економіки можна віднести до міждисциплінарного напрямку досліджень, що одержав розвиток, – економічної юриспруденції. Воно дозволяє обговорювати юридичні проблеми, від оптимального пристрою контрактного законодавства до залежності між тяжкістю покарання і кількістю здійснюваних правопорушень за допомогою апарату економічної науки.

У даний період зароджуються науково обґрунтовані підходи до формування державної політики відносно явищ тіньової економіки. Йде дискусія про способи дії на неї держави, розглядається широкий діапазон сценаріїв – від силових до ліберальних. Наприклад, суперечки розгортаються щодо боротьби з наркотиками (легалізація, заборона).

Значний крок в дослідженні тіньової економіки був зроблений в результаті аналізу ринку праці і економічного життя в бідних країнах. К. Гирц ввів розділення на так звану “базарну” і “орієнтовану на фірмовий пристрій” економіку (“bazaar-economy” і “firm-centred economy”) [15]. Організована у формі фірм економіка описувалася як ефективна, капіталомістка, з високою продуктивністю праці. “Базарна” економіка, навпаки, трудомістка, з низким рівнем виробництва, малорентабельна (табл. 1).

Англійським соціологом Кейтом Хартом сформульоване визначення неформальності: “відмінність між формальними і неформальними можливостями доходу базується на відмінності між роботою на зарплату і самозайнятістю” [18, с. 61-

90]. Сформульоване визначення було використано Міжнародною організацією праці (1972 р.), яка ввела в загальноприйнятий обіг терміни “неформальна економіка” (“informal economy”) і “неформальний сектор” (“informal sector”). Введення в науковий оборот терміну “неформальний сектор” пов’язують з ім’ям К. Харта.

Таблиця 1

Еволюція досліджень тіньової економіки зарубіжними ученими

Період 1	Зміст концепції 2	Автори концепції 3
1944-1947 рр.	Модель тіньового ринку в умовах регулювання цін.	К. Боулдінг
1949-1959 рр.	Концепція “злочинності серед людей в білих комірцях”.	Э. Сатерленд
1960-1970 рр.	Економічна теорія злочинів і покарання. Гіпотеза про раціональність дій економічних злочинців.	Г. Беккер
1972-1980 рр.	Введення в науковий оборот поняття “неформальна економіка”. Розвиток методики оцінки неформальної економіки і відповідно до підходів щодо визначення її меж. Монетарні підходи. Трансакційний підхід до оцінки нерегулярної економіки. Підходи, засновані на оцінці діяльності домашніх господарств.	До Харт П. Гутман А. Рос Д. Фройд Э. Файг В. Ділнот К. Морріс
1980-1988 рр.	Неоінституційні підходи до дослідження “неформальності” Перехід від визначення, оцінки меж, класифікації до виявлення причин виникнення і аналізу впливу на соціально-економічну ситуацію. Аналіз природи витрат, які виробники або продавці несуть під час продажу товарів за неофіційними каналами. Аналіз поведінки покупців: пошук ренти і пошук інформації.	С. Деварейджен До. Джонс М. Ромер М. Моріс М. Ньюмен Р. Декон Дж. Санстелі, Т. Нгуйен Дж. Холлі
1989 р.	“Десотіанська революція” Неформальна підприємницька діяльність – не механізм виживання, що виникає як реакція на недостатню кількість місць в сучасному господарстві, а результат розповсюдження дій дійсних ринкових сил в економіці, затиснутій лещатами державного регулювання.	Э. де Сото

Продовж. табл. 1

1	2	3
1982 р. по теперішній час	Неформальна економіка в контексті теорії економічних систем не тільки у тих, що розвиваються, але і в розвинених країнах тіньова економіка органічно включена в економіку офіційну, будучи своєрідною “відповіддю” на “виклики” глобалізації і науково-технічного прогресу. Неформальна діяльність функціональна одночасно і для її працівників, і для крупних формальних фірм. Децентралізація і деформалізація є відповідями на зростання соціальних зобов'язань, що накладаються на крупний бізнес. Зростання економічного підпілля розвинених країн – результат посилення конкуренції третього світу.	А. Портеса С. Сассен-Куб С. Брусько Й. Убарра

Серед послідовників К. Харта можна виділити Е. Фейджа (1979 г.) [13], Дж. Гершуні (1983 р.) [16], Е. Миньоне (1983 р.) [21], Ф. Матеру (1985 р.) [20], С. Сміта (1986 р.) [25], М. Кастельса і А. Портеса (1989 г.) [10], Дж. Томаса (1992 р.) [27] та ін.

До цього періоду слід віднести і активізацію досліджень, присвячених оцінці об'єму тіньової економіки. Найбільшу популярність здобули публікації П. Гутмана (1978) [17].

Дослідження Е. Фейджа кваліфікуються як операціональний підхід до вивчення тіньової економіки. Визначення Е. Фейджем неформальної економіки через джерела отримання тіньових доходів дещо ширше, ніж інші її визначення. Розглядаючи структуру незареєстрованої (underground, undegistered) економіки в сучасному ринковому господарстві [13, с. 7] економіст вважає, що неврахований сектор можна розглядати якщо складається з двох компонентів:

- ринкового сектора, який використовує гроші як засіб обміну в організації виробництва і збуту товарів і послуг;

- негрошового сектора, в якому проводяться реальні товари і послуги, але не для ринкового продажу, а для самоспоживання або для неформального бартерного обміну.

Такий підхід достатньо зручний, оскільки він широко охоплює всі можливі аспекти тіньової економічної діяльності, в якій значна частка розрахунків здійснюється за допомогою бартерних обмінів і грошових сурогатів. Скорочення уточненого валового доходу порівняно з базою, оподаткування, відбувається через уникнення (avoidance) податків, а також і ухилення (evasion) від них. У першому випадку йдеться про законні дії щодо зниження податкового тиску, в іншому – про дії незаконні. Виник навіть особливий неологізм “avoison”, що позначає спірні ситуації при визначенні уточненого валового доходу.

Описаний підхід зручний, якщо завданням є визначення розміру втрат бюджетів різних рівнів, оскільки включає і “законні способи” ухилення від податків (tax avoidance), які не розглядаються при інших підходах.

У другій половині 1980-х років в дослідженнях по неформальній економіці відбувся перелом. Набагато більша увага стала приділятися причинам виникнення тіньової економіки і аналізу її впливу на соціально-економічну ситуацію. Раніше вчені концентрувалися переважно на проблемах визначення, класифікації форм і вимірювання масштабів тіньової економіки. Разом з соціологами і фахівцями з “третього світу” в аналіз тіньової економіки включаються економісти-теоретики, що спираються на неокласичні і, перш за все, на неоінституційні концепції.

Неоінституційна теорія звертає основну увагу на зв'язок між законами, що визначають і обмежують господарську діяльність. Прихильність до встановлених правил є першорядним критерієм участі в офіційній економіці, тоді як недотримання або уникнення встановлених правил служить критерієм участі в тіньовій економіці.

Від збору фактів і емпіричних спостережень фахівці із спостережливої економіки переходять до побудови узагальнювальних моделей, які можна розподілити на класи моделей: поведінки продавців та покупців.

Моделі поведінки продавців враховують їх ризики і витрати. Вони аналізують природу тих витрат, які виробники або продавці несуть під час продажу товарів по неофіційних каналах в умовах державного контролю над цінами, і їх впливу на масштаби ринкових операцій. Наприклад, С. Деварейджен, К. Джонс і М. Ромер зупиняються на проблемі оцінки ризику, що виникає у продавців [12, с. 1882]. Ризик бути спійманим і покараним залежить не тільки від кількості товару, проданого на паралельному ринку, але і інтенсивності цінового контролю. Модель С. Деварейджена, К. Джонса і М. Ромера показує, що залежно від інтенсивності цінового контролю більша або менша частина товару реалізується на легальному або нелегальному ринку. Через відсутність контролю вся торгівля повністю переходить на паралельний ринок.

Специфічні витрати дій на паралельних ринках аналізуються М. Морісом і М. Ньюменом. Доходи нелегальних торговців зменшуються із-за витрат на хабарі чиновникам [22, с. 1896-1898]. Крім того, неформальні ринкові торговці змушені діяти в умовах невизначеності, чи будуть на них накладені санкції за порушення законодавства. Якщо витрати торговців (включаючи ризики, штрафи і хабарі) менші, ніж витрати державно-регульованого ринку, то здійснюється тіньова економічна діяльність.

Моделювання поведінки покупців (пошук ренти і пошук інформації) здійснене Р. Деконом і Дж. Санстелі. Вони показали, що споживачі, які шукають дефіцитні товари, можуть зіткнутися з необхідністю витратити час на їх пошук і витратами від простою в чергах, які зменшують величину їх виграшу від покупки [11, с. 1945]. За відсутності паралельного ринку споживачі несли б додаткові витрати (наприклад, втрата часу або витрати на хабарі). Ця проблема досліджувалася також Т. Нгуйеном і Дж. Холі. Результати їх дослідження показали, що на паралельному ринку споживачі конкуруватимуть за товари, поки витрати на операції (пошук дефіциту, простій в чергах і дача хабарів) не поглинуть різницю між цінами на паралельних і офіційних ринках [23, с. 292].

Результати дослідження Інституту свободи і демократії під керівництвом перуанського економіста Ернардо де Сото одержали назву “десотіанська революція”

[4]. Принципово новий підхід до пояснення генезису тіньової економіки – головне наукове відкриття Е. де Сото. На його думку, бюрократична заорганізованість, що перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин, породжує економічне “підпілля”.

Згідно Е. де Сото, неформальна підприємницька діяльність – це не механізм виживання, що виникає як реакція на недостатню кількість місць в сучасному господарстві, а результат розповсюдження дій дійсних ринкових сил в економіці, затиснутій лещатами державного регулювання. Вивчаючи економіку Перу, він дійшов висновку, що “легалізація приватної власності, дебюрократизація економіки і скорочення урядового втручання в господарську діяльність є єдиний шлях до цивільного світу і процвітання”. На думку Е. де Сото, великий тіньовий сектор істотно знижує ефективність економіки країни. Їм навіть введений термін “мертвий актив” – це майно, що знаходиться в тіні.

Результатом якісного стрибка в дослідженні спостереженого сектора економіки стало віддзеркалення питань його оцінки в документах міжнародних організацій (табл. 2).

У 1991 г. у Женеві пройшла конференція європейських статистиків, присвячена прихованій і неформальній економіці. За її матеріалами було опубліковано спеціальне керівництво за обліком статистики спостережливої економіки в країнах з ринковою системою господарювання. В останній версії СНР ООН 1993 г. спостережливу економіку рекомендовано включати в межі виробництва. Всі попередні версії СНР ООН не містили подібних вказівок. З цієї миті спостережлива економіка стала предметом офіційних нормативно-правових актів, які згодом зазнали ряд змін.

У 2003 р. опубліковано розроблене Організацією економічного співробітництва і розвитку, Міжнародним валютним фондом, Статистичним бюро Міжнародної організації праці, Міждержавним статистичним комітетом Співдружності Незалежних Держав керівництво по вимірюванню спостережливої економіки.

Керівництво може розглядатися як доповнення до СНР-93. Воно є міжнародним стандартом у сфері вимірювання спостережливої економіки, в якому уніфіковані основні поняття, визначення, класифікації і термінологія, що забезпечує міжнародне зіставлення даних.

Таблиця 2

Еволюція міжнародних нормативно-правових документів з проблем спостереженої економіки

Рік	Документи і організації, що прийняли їх	Вплив на рішення проблем неспостережливої економіки
1	2	3
1953	Перша версія СНР ООН	Розроблена взаємопов’язана система рахунків, що характеризують результати і хід основних процесів в економіці
1968	Друга версія СНР ООН	

Продовж. табл. 2

1	2	3
1991	Керівництво за обліком статистики тіньової діяльності в країнах з ринковою системою господарювання. Підготовлено за матеріалами конференції європейських статистиків, присвяченої прихованій і неформальній економіці.	Розроблені методичні підходи за оцінкою меж спостереженої економічної діяльності. Перша і друга версії системи СНР не містили подібних вказівок за визначенням тіньової економіки.
1993	Матеріали 15 міжнародної конференції фахівців із статистики праці Міжнародної організації праці	Уточнені методичні підходи по обліку зайнятості в спостережливій економіці.
1993	Третя версія СНР ООН.	Спостережливу економіку, визначену як діяльність некорпорованих підприємств, рекомендовано врахувати на рахунку “виробництво”.
2003	Керівництво по вимірюванню спостережливої економіки. Розроблено спільно Організацією економічної співпраці і розвитку, Міжнародним валютним фондом, Статистичним бюро Міжнародною організацією праці, Міждержавним статистичним комітетом Співдружності Незалежних Держав.	Вперше наводиться спеціально розроблене єдине визначення “спостережлива економіка” і детально описуються її складові. Керівництво може розглядатися як доповнення до СНС-93 і її подальшого розвитку.

Запропонований Е. де Сото підхід дозволяє розглядати неформальну економіку як закономірну форму генезису масових, “народних” форм капіталістичного підприємства на периферії сучасного світового господарства.

Альтернативний підхід в контексті теорії економічних систем до пояснення широкого розвитку тіньової економіки в кінці ХХ пропонується американськими соціологами А. Портеса і С. Сассен-куб. Вони доводять, що не тільки в тих, що розвиваються, але і в розвинених країнах тіньова економіка органічно включена в соціально-економічні процеси, будучи своєрідною “відповіддю” на глобалізацію господарського життя і розвитку науково-технічного прогресу [24, с. 34].

Пропонована американськими соціологами альтернативна інтерпретація полягає в тому, що “неформальна діяльність функціональна одночасно і для включених в неї працівників, і для крупних формальних фірм”. Фірми мають всі стимули намагатися уникнути юридичних обмежень на використання праці. Коли конкуренція підвищується, посилюються стимули до деформалізації. Первинним механізмом зв'язку між формальним і неформальним секторами стає субконтракт. Наприклад, можливий неформальний маркетинговий ланцюг (використовуючи неформальні дистрибутивні мережі, легальна промисловість уникає витрат на по-

стійних торгових агентів) або виробничий ланцюг (легальні будівельні фірми використовують неформальних субпідрядників, які, у свою чергу, організують працю неформальних будівельних робітників).

Ряд учених пропонують свої розяснення причини зростання тіньової економіки в розвинених країнах. С. Бруско вважає, що децентралізація і деформалізація є відповідями на зростання соціальних зобов'язань, що накладаються на крупні фірми [8, с. 167]. На думку Й. Убарра, зростання тіньової економіки в розвинених країнах – результат посилення конкуренції з боку економік країн третього світу [28, с. 485]. До введення ринкової економіки в Україні дослідження тіньової економіки суперечили офіційній ідеології. Зміст тіньової економіки визначався з класових позицій. Висувався постулат про те, що тіньова економіка властива, перш за все, капіталістичному устрою. Проте, вже тоді з'явилися публікації досліджень економістів, що емігрували з СРСР.

Першим дослідником тіньової економіки, тоді ще СРСР, був радянський економіст, що емігрував до Америки, Арон Каценелінбойген. У книзі “Кольорові ринки в Радянському Союзі” він виділяв шість різновидів ринків, що розрізнялися за суб'єктами, об'єктами і ступенями легальності [19, с. 62].

Активне вивчення тіньових економічних відносин почалося в роки перебудови і введення ринкових відносин.

Західні тенденції у вивченні цього явища відобразилися на публікаціях в Україні, перші видання стосуються досліджень тіньової економіки з погляду правоохоронної діяльності.

Український економіст С. Коваленко представив розгорнене дослідження соціально-економічної природи “тіньової” економіки, що розуміється як економічна злочинність [2, с. 32]. Прихильники цього підходу розглядають питання про законність з погляду прямого порушення існуючого законодавства. Подібне трактування дозволяє включати до складу тіньової економіки всю кримінальну діяльність, що є не цілком вірним. Тіньова економіка стає неначе синонімом негативних процесів в соціально-економічній сфері.

У вітчизняній економічній науці одержав широкий розвиток і обліково-статистичний підхід до дослідження тіньової економіки. Ці дослідження активізувалися з ухваленням третьої версії СНР ООН 1993 г. Поняття тіньової економіки визначається виходячи з основної мети СНР, – максимально точного обліку всіх видів економічної діяльності, що забезпечують реальний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП). При обліково-статистичному підході основним критерієм виділення тіньових економічних відносин виступає їх неврахovanість, тобто відсутність фіксації офіційною статистикою. Перевагою даного підходу є можливість кількісної оцінки прихованої частини продуктивної економічної діяльності на основі загальноприйнятої методології СНР, використання результатів розрахунків при формуванні економічної політики і міжнародних зіставлень. Результати розрахунків параметрів тіньової економіки за методологією СНР є виключно цінними для формування соціально-економічної політики.

Отже, в результаті проведеного дослідження, можна відзначити наступні етапи генезису економічних досліджень тіньової економіки:

1. Тіньова економіка – породження відсталості і асоціальності, економічне

гетто, що не має позитивних перспектив.

2. Неформальний і частково тіньовий сектор економіки має революційно-прогресивний потенціал, що утворюється в результаті бюрократичної заорганізованості, який перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин.

3. Тіньова економіка багатofункціональна. Вона може бути як проявом відживаючих інститутів, консервуючи рудиментарні форми виробничих відносин, так і органічно включена в економіку офіційну, будучи своєрідною “відповіддю” на “виклики” глобалізації і науково-технічного прогресу.

4. Детінізація економіки — це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства.

Література

1. Беккер Г. Преступление и наказание: экономический подход / Г. Беккер // Истоки. – Вып. 4. – М. : 2000. – 285 с.
2. Коваленко С.О. Методологічні основи легалізації тіньової економіки в Україні : монографія / С.О. Коваленко– К. : Знання., 1999. – 258 с.
3. Олсон М. Рассредоточение власти и общества в переходный период. Лекарства от коррупции, распада и замедления темпов экономического роста / М. Олсон // Экономика и математические методы, 1995. –Т. 31.- Вып. 4.- С. 271-282.
4. Сото Е. де. Иной путь : невидимая революция в третьем мире / Е. Сото де ; пер. с англ. Б. Пинскер. – М : Catalaxy, 1995. – 320 с.
5. Фридмен М., Фридмен Р. Тирания статус-кво // Экономическая теория преступлений и наказаний. № 1. Материалы с сайта : Fridman M. and R. Tyranny of the status quo. San Diego. N.Y. [Электронный ресурс] / Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : www/corruption.rsu.ru – Назва з екрана.
6. Boulding K. A Note of the Theory of the Black Market / K. Boulding // Canadian Journal of Economics and political Science, 13, 1 (Feb. 1947) : 115-118. CP 1.
7. Boulding K. Liquidity Preference Theory of Market Prices Market / K. Boulding // Economica, NS 11, 42 (May 1944): 55-63. CP 1.
8. Bruco S. The “Emilian” Model : Productive Decentralization and Social Integration / S. Bruco // Cambridge Journal of Economics, 1982. № 6. P.167-184.
9. Buchanan J.M. A Defence of organized Crime? / J.M. Buchanan // The Economics of Crime. Cambridge (Mass.), 1980.
10. Castells M. and Porters A. World Underneath: The Origins? Dynamic and Effects of the Informal Economy / M. Castells, A. Porters // The Informal Economy. L. : The Johns Hopkins University Press, 1989.
11. Deacon R.T., Sonsteliie J. Price control and Rent – Seeking Behaviour in developing Countries / R.T. Deacon, J. Sonsteliie // World Development. 1989. Vol 17.
12. Devarajan S., Jones S., Roemer M. Markets under Price Controls in Partial and General Equilibrium / S. Devarajan, S. Jones, M. Roemer // World Development. 1989. Vol 17. № 12.
13. Feige E. L. How big is irregular economy / Edgar L. Feige // Challenge. – 1979. Vol. 22. – P. 5-13.
14. Freud D. A guide to underground economics / D. Freud // Financial Analysts Journal. November – December. 1977.
15. Geerts C. Peddlers and Princes: Social Change and Economic Modernization in Two Indonesian Towns / Clifford Geerts. – Chicago : University of Chicago Press, 1963. – 162 p.

16. Gershuny J. Social Innovation and the Division of Labour / Jonathan Gershuny. – Oxford : Oxford University Press, 1983. – 191 p. 20
17. Gutmann P. The subterranean economy / P. Gutmann // *Finansialanalys j.* - N.Y. – 1977. – Vol. 33, N 34. – P. 24 – 27.
18. Hart K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana / K. Hart // *J. of modern African studies.* – L. – 1973. – Vol.11. № 1. – P. 61 – 90. – № 427
19. Kotsenelinboigen A. Coloured Markets in the Soviet Union / A. Katsenelinboigen // *Soviet Studies.* – 1977. – Vol. 29, № 1. – P. 62 – 85 .
20. Mattera Ph. Off the books. The rise of the Underground Economy / Philip Mattera. – London : Pluto Press, 1985. – 160 p.
21. Mingione E. Informalization Restructuring and the Survival Strategies of the Working Class / Enzo Mingione // *International Journal of Urban and Regional Research.* – 1983. – No. 3. – Pp. 311-339.
22. Morris M. L. Official and Parallel Cereals Markets Senegal: Empirical Evidence / Michael L. Morris, Mark D. Newman // *World Development.* – 1989. – Vol. 17. – Issue 12. – Pp. 1885-1906.
23. Nguyen T. T. Equilibrium under price controls with endogenous transactions costs / Trien T. Nguyen, John Whalley // *Journal of Economic Theory.* – 1986. – August. Vol. 39 (2). – Pp. 290-300.
24. Portes A., Sassen-Koob S. Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies / A. Portes, S. Sassen-Koob // *American Journal of Sociology.* 1987. – Vol. 38. № 1.
25. Smith S. Britains Shadow Economy / Stephen Smith. – Oxford : [Oxfordshire] ; New York : Oxford University Press, 1986. – XII, 203. – p. 29
26. Sutherland E. White Collar Crime / Edwin Sutherland. – New York : Dryden Press, 1949. – 272 p.
27. Thomas J. Informal Economic Activity / James J. Thomas.– Hemel Hempstead, Hertfordshire [England] : Harvester Wheatsheaf, 1992. – XII. – 371 p.
28. Ubarra J. La estructuracion Espontanea de la Industria del Calzaado Espanol // *Boletin de Estudios Economicos.* 1982. Jfe 37. – P. 483 – 503.

Анотація

Головченко О.М. Еволюція парадигми тіньової економіки в економічних дослідженнях. – Стаття.

Розглянуто етапи дослідження та формування уявлень про тіньову економіку, пропонується періодизація концепцій тіньової економіки, досліджені підходи до її вивчення, етапи формування державної політики щодо явищ тіньової економіки, відображення питань оцінки тіньової економіки в документах міжнародних організацій.

Ключові слова: тіньова економіка, неформальна економіка, тіньовий ринок, економічна злочинність, державна політика, детінізація економіки.

Аннотация

Головченко Е.Н. Эволюция парадигмы теневой экономики в экономических исследованиях. – Статья.

Рассмотрены этапы исследования и формирования представлений о теневой экономике, предлагается периодизация концепций теневой экономики, исследованы подходы к ее изучению, этапы формирования государственной политики в отношении явлений теневой экономики, отражение вопросов оценки теневой экономики в документах международных организаций.

Ключевые слова: теневая экономика, неформальная экономика, теневой рынок, экономическая преступность, государственная политика, детенизация экономики.

Annotation

Holovchenko E. The evolution of the paradigm of the shadow economy in economic research. – Article.

Stages of research and the formation of ideas about the shadow economy are studied, periodization concepts of shadow economy offered, approaches to the study investigated the shadow economy, stages of formation of state policy in relation to the informal economy to analyze questions of estimation of the shadow economy in the documents of international organizations are considered.

Keywords: shadow economy, informal economy, black market, economic crime, public policy, economics deshadowing.